

UDK 811.163.4'26

Robert Josip DEMIROVIĆ (Zagreb)

rjdemiro@ffzg.hr

POIMANJE NORME STANDARDNOGA JEZIKA*
Prilog raspravi o naravi crnogorskoga standardnog jezika

U ovome članku raspravljamo o prigovorima kodifikaciji, prihvatanju (u skladu s time i prihvatljivosti) i primjeni crnogorskoga standardnog jezika u Crnoj Gori da bismo predložili razlikovanje nacionalnoga i etničkoga pristupa državnom jeziku (koji je u slučaju jugoslovenskih republika i nacionalni i službeni) tako što suprotstavljamo dijalektologijske i sociolingvističke kriterijume tzv. srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika, koji je uz etnoreligijska obilježja bio ključni pokretač etničkih tumačenja teritorijalnih državnih prava tokom rata u Jugoslaviji 1990-ih (i danas). U osnovi je naše rasprave teza da je obaveza države da propiše, kultiviše i pragmatizuje komunikaciju svojih državljana i da osigura i ojača njihovu ravnopravnost i jedinstvo, no ne da bi zaniijekala etničke osjećaje, nego da bi izbjegla etničku nesnošljivost i etničke podjele građana (državljana). Zato se zauzimamo za standardni jezik kao državnu (građansku) ustanovu kojoj etničko nije važno za podjelu bilo koje zemlje, zbog socijalne (a ne etničke) suverenosti svih svojih građana.

Ključne riječi: *etnija, nacija, dijalektologija, sociolingvistika, norma standardnoga jezika*

Svrha ove rasprave nije ispitivanje stručnosti primjedbi postojanju crnogorskoga standardnog jezika, nego tim primjedbama motivisano promišljanje o opsegu socijalnoga smisla standardnoga jezika u državi. Iako naši stavovi nijesu uvriježeni u sociolingvistici, držimo da izazovno podstiču na dalje razrade te da se nastoje izboriti za humanističko i lingvističko pravo na saznanje i mogućnost umjesto vojnoga i političkoga nameta dogmatskoga znanja i moći. U tome smislu, na primjeru crnogorskoga standardnog jezika nastojimo ukazati na lingvističku neopravdanost etničkih kriza na području

* Ovaj tekst objavljen je u šestome broju časopisa *Lingua Montenegrina*, ali su se potkrale neke uredničke greške. Stoga rad nanovo objavljujemo, u nelektorisanome obliku.

država bivše Jugoslavije (kao i bilo gdje drugdje) tako što problematizujemo dijalektologijski i sociolingvistički nediferenciranu etničku koncepciju velikodržavnoga jezika i nudimo funkcionalnostilsku socijalnu koncepciju jezika svake države kao ideje o društvenoj ravnopravnosti državljana, neovisnoj o njihovim razlikama, i kao preduslova ravnopravnosti i saradnji država bivše Jugoslavije.

Formalnopravni aspekt

Crnogorski (standardni) jezik nije jezik crnogorskoga naroda, nego jezik crnogorskih državljana, jezik crnogorske države ili jezik Crne Gore. Smisao je crnogorskoga jezika kodifikacija stilova javne komunikacije, kojom se ostvaruje komunikacijska koegzistencija crnogorskih državljana.

Poželjno je da crnogorski državljani, osim poznavanja jezika svoje države (Crna Gora), poznaju i jezike drugih država (Srbija, Hrvatska, Albanija, Bosna i Hercegovina, Rumunija, Bugarska, Francuska, Italija, Njemačka, Španija...), jer tako postaju konkurentniji i na regionalnom i na kontinentalnom i na globalnom internacionalnom (međudržavnom, međudržavlanskom) tržištu, kojemu Crna Gora, kao i druge države bivše Jugoslavije, stremlji svojim pristupanjem euroatlatskim savezima. Zbog ne toliko davnih nemilih šovinističkih ratnih događanja na tlu bivše Jugoslavije, država Crna Gora unijela je u svoj Ustav odredbu o pravu svojih državljana da uz obavezno poznavanje i upotrebu crnogorskoga kao službenog jezika imaju pravo učiti i upotrebljavati jezike država zahvaćenih ratom u Jugoslaviji 1990-ih. Dakle želeći iskazati ustavnu tolerantnost prema drugima i drukčijima kao vrijednost svojih različitosti, što je u osnovi savremenoga zakonodavstva većine evropskih država, Crna Gora ustavno je zajamčila pravo pripadnicima svojih etničkih skupina da uče jezik države po svojem izboru, no propisala je i obavezu poznavanja i upotrebe svojega službenog jezika, jer samo njime državljani Crne Gore, neovisno o svojim razlikama, mogu kritički i odgovorno ostvarivati svakovrsna prava i obaveze.

U tome smislu, crnogorski državni jezik, kao i svaki državni jezik, svojim funkcijski polivalentnim mogućnostima omogućava ustavnu ravnopravnost državljanima Crne Gore, koliko joj to dopuštaju ekonomske prilike. Gramatike, pravopisi i rječnici svakoga jezika, nastavna sredstva i pomagala izuzetno su skupa sredstva i za znatno veće i bogatije države, no Crna Gora ne smije izbjegavati svoju obavezu da u okviru finansijskih mogućnosti omogući najbolje obrazovanje svojim državljanima, ali treba očekivati da će i tržišni subjekti specijalizovani za poslovnu komunikaciju ponuditi državljanima privredno potrebnu jezičku edukaciju.

Ustav kao osnovni i najviši državnotvorni akt u konkretnome slučaju propisuje opšta prava i obaveze državljana, kojima se ne ograničuje suverenost i ravnopravnost države Crne Gore u odnosu na druge države, nego se toleriše da uz poznavanje i javnu upotrebu crnogorskoga državnog jezika, koji je obavezan za crnogorsko stanovništvo ili za sve crnogorske državljane, crnogorski državljani imaju pravo učiti i upotrebljavati jezike drugih država, koju jezičku tolerantnost Crna Gora već poodavno provodi medijskom otvorenošću prema drugim državama ne samo bivše Jugoslavije.

Sociolingvistički aspekt

Crnogorski standardni jezik upotrebno je slojevit govor javne komunikacije (administrativni, poslovni, novinarski, publicistički, naučni), odnosno državni govor državljana Crne Gore, neovisan o njihovoj rasnoj pripadnosti ili vjerskom i etničkom osjećanju. Ustav građanske ili nacionalne države Crne Gore osnovni je i najviši državnotvorni akt, koji štiti poredak državnih institucija i osigurava javnokomunikacijsku građansku (nacionalnu) ravnopravnost svojem stanovništvu poštujući njihova (i etnička) prava da uče jezike drugih država (Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i dr.) ako pritom ne zanemaruju jezik svoje države Crne Gore, na kojem stvarno kritički i odgovorno ostvaruju građanska prava i obaveze.

Uopšte, standardni jezik osmišljen je da služi komunikacijskoj integraciji državljana različita porijekla. Do pojave funkcionalne stilistike, kojom se nastojalo kodifikovati stilsku raznovrsnost javnoga života državljana, normativnu su osnovu i tzv. visoki stil autoritarno dekretima, oktroiranjem, policijom, vojskom i crkvom propisivali vladar i njegove službe poput kolonizatora u kolonijama. Razlikovanjem dijalektologije i standardologije, osviještena je stvarna povezanost govornih navika stanovništva i državnoga govora, tako da je standardni jezik, kad god je to moguće, zasnovan na obilježjima određene reprezentativne skupine govora za stanovništvo koje države. Riječ je o povezivanju tzv. organske osnove s tzv. kulturno-jezičkom nadgradnjom, kojim se provodi dijalektologijski i standardologijski demokratsko načelo uzimanja u obzir govora s uobičajenim govornim obilježjima stanovništva koje države u osnovu procesa standardizacije državnoga jezika, jer se tako nastoji postići da stručno kodifikovana opšteupotrebna norma što lakše i što prije zaživi u javnome životu države te da ondje što prirodnije služi potrebama državljana.

Primjera radi, u srpskome standardnom jeziku nije ništa etničko, jer ništa funkcijski polivalentnim smislom standardnoga jezika etnički ne ograničava nacionalne¹ komunikacijske potrebe stanovništva u Srbiji bilo ono etnički

¹ Ako je i laički vidljiva povezanost nepreciznosti terminā *etniija* i *nacija* u internacionalnoj politici s političkim i jezičkim stanjem u tzv. srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim jugosloven-

albansko, bošnjačko, crnogorsko, hrvatsko, kinesko, romsko, srpsko..., a svaki je državljaniin Srbije nacionalni Srbin, neovisno o svojem rasnom, vjerskom ili etničkom statusu, neovisno o govornim navikama svojih roditelja, svojega sela, svojega grada, svoje pokrajine ili svoje uže i šire društvene zajednice. Standardni jezik (srpski), kao i svaki drugi standardni jezik, "vještački" nameće govor državnih ustanova dijalekatskim i sociolekatskim navikama svojega stanovništva, a svojim naučnim, administrativnim, poslovnim, novinarskim i publicističkim ozakonjenim stilovima upravlja njihovim potrebama, stavovima i očekivanjima, njihovim pravima i obavezama, odnosno instituirati nacionalni ponos, koji može biti sportski, ratno, religijski, umjetnički ili kako drukčije (re)prezentovan.

Dakle, što se tiče pojma "vještački", svi su standardni jezici tzv. vještački, jer svi oduzimaju prirodna stanja komunikacije da bi proklamovali državu: od govora roditelja, prijatelja i poznanika do idioma suseljana, sugrađana i zemljaka čovjek se može poistovjetiti i sa kojim dijelom svoje okoline i označiti se imenom pripadnosti (član u porodici, saradnik u poslovnoj korporaciji, navijač (fudbalskoga) kluba, seljak na selu, građanin u ulici, četvrti, gradu, zemljak u pokrajini). No sva se ta svojstva pojedinca u zajednici ostvaruju samo ako na njih djeluje državni identitet, koji daje mjeru pokrajini, gradu, opštini, ulici, zgradi, selu, kući, sportskom klubu, poslovnom subjektu, porodici... tako što svojom evidencijom jamči državljaninu prava i obaveze stabilne javne komunikacije, neovisno o njegovu porijeklu, njegovim stavovima i očekivanjima. U skladu s tim norma javne komunikacije sredstvo je ostvarivanja komunikacijskih potreba državljana koje države. Zato se umjesto dijalekatskih i sociolekatskih govora oblikuju državni govorni stilovi koji svojom službenom odgovornošću i nacionalnom sigurnošću jamče ravnopravnost i provodljivost ustavih prava i obaveza svim državljanima, jer nijesu istovjetni ni sa kojim tzv. organskim govorom u državi, mada najčešće konsultuju go-

skim republikama, onda bi na to morali ukazati i stručnjaci. Na naučnim skupovima o terminologiji (ovdje nije riječ o etimologiji, nego o pragmatiki ili strukovno preciznoj komunikaciji) trebalo bi postaviti pitanje značenja termina *nacija*. Mi pak predlažemo: etnija je ono što je etnija, na primjer, u *etničkom čišćenju*, a nacija je ono što je nacija, na primjer, u *nacionalnoj sigurnosti*. Drugim riječima, nacionalno u *nacionalnoj sigurnosti* nije nacionalno u *nacionalnoj manjini*. Nacionalna manjina *etnička* je *manjina*, a ne stanovništvo koje države u državi. Nacionalizam je najbliži riječi patriotizam (evidencijska pripadnost domovini, a ne ljubav prema domovini), tako da stanovništvo koje države (nacija>nacionalnost) nije ni manjina ni većina u svojoj domovini. Nacija, kako je ovdje shvatamo, socijalna je cjelina u kojoj nema etničkih podjela i isključivosti. U tome smislu treba razlikovati termin *narod* od termina *društvo*, kao što treba razlikovati srodstvo i porodicu od saradništva i prijatelja. Diplomatski termin *nacija* ne bi smio proizvoditi međudržavne krize, kad uvrštavanjem na mjesto *etničkoga* stvara zabunu o suverenosti *nacionalne manjine* (govori se o autonomijama) i o mogućnostima novih razgraničenja, što je u osnovi sukoba u Jugoslaviji. Zato *etniija* ni u bivšoj Jugoslaviji ni bilo gdje drugdje ne bi smjela nositi nacionalnu oznaku, osim one države u kojoj živi.

vore s najproširenijim govornim navikama stanovništva kao osnovu na kojoj grade zajedništvo i opšteprihvatljivost norme javne komunikacije na čitavoj državnoj teritoriji.

Dakle najpoželjnije je da osnova standardnom jeziku bude apstrakt tzv. organskih idioma s najraširenijom govornom upotrebom², tj. onom koja je najdemokratskija, jer se za nju pretpostavlja da će naići na najmanji otpor da postane opšteprihvaćena. Takav je kriterij srpskoga standarda, koji nije želio prihvatiti govore nebrojnijega dijela svojega stanovništva, takav je kriterij crnogorskoga standarda, koji i nema puno izbora kada je riječ o osjećanju jezičke pravilnosti u govoru svojega stanovništva, takav je javnokomunikacijski govor Bosne i Hercegovine, koja dijalekatski takođe jasno osniva i segmenatsku i suprasegmenatsku sociolekatsku uobičajenost na kojoj gradi stilove državnoga govora, a takva je i hrvatska uobičajenost, koja je pod utjecajem štokavske ikavštine i dijela slavonskih i bosanskih govora te pod snažnim nadregionalnim djelovanjem brojnih pojedinaca i ustanova na ujednačavanju, među kojima i hrvatskih vukovaca, postigla svoj državni standard unatoč najvećoj dijalekatskoj različitosti svojega stanovništva među sve četiri "štokavske" republike bivše Jugoslavije.

Što je različito u javnoj komunikaciji četiriju država bivše Jugoslavije koje dijalekatski pripadaju štokavskom sistemu govora³ kao sistemu sistemā?

² Termin *apstrakt* tzv. *organskih govora* znači da su govori tzv. *organski* (tzv. konkretni), to jest da u lingvistici ne postoji ništa konkretno (ostvareno) što nije apstraktno (ostvarljivo). Drugim riječima, u skladu je sa značenjem i predmetom lingvistike što su idiomi realizacije (konkretizacije, strukture) svojih potencija (apstrakcijā, sistemskih mogućnosti). U tome je smislu lingvistički neprihvatljivo pozivati se na (ab)normalno ili (ne)uobičajeno u realizaciji ako ono nije u skladu s metodologijom. Kada je riječ o standardnome jeziku, polazi se od ustvrđivanja relevantnih pravila (suodnos odnosa među jezičkim jedinicama) da bi se moglo govoriti o opravdanosti pojedinoga rješenja u gramatici državnoga jezika. Jezička relevantnost ne poznaje kvantifikaciju (broj jedinica nije pokazatelj relevantnosti), nego kvalifikaciju (jezičke jedinice kvalifikuju se jezičkom razlikovnošću). Na tom metodologijskom principu zasnivaju se sve metode (analogija, pitanje, preoblika...) Kada Tomislav Maretić u Predgovoru 1. izdanju svoje *Gramatike i stilistike* (1899.) traži da mu gramatika bude normalna i potpuna, onda je to stvarnosni trag mladogramatičarskoga *uzusa* po kojemu tzv. *književni jezik* (jezik pismenosti) ne bi smio biti preudaljen od tzv. *narodnoga* (tzv. reprezent množstva narodnih govora). Kolokvijalno, u lingvistici je *normalna* razlika, a ne istost. Istost pripada tipologiji (kategorizaciji, klasama), a jezičkim jedinicama pripadaju samo razlike. Drugim riječima, istost je metodologijska, a razlike su realizacijske. Ne kaže se slučajno da su jezičke jedinice određene razlikama u istome i istostima u različitome. No to ne znači da je dubletnost činjenica ab/normalnosti. Ona se ostvaruje zato što je komunikacijski relevantna i svakodnevna, a ne zato što je komunikacijski irelevantna i povremena. U tome smislu dubletnost je proizvod nacionalne demokratičnosti u državnome jeziku. Ona je činjenica državnoga smisla da okuplja, a ne da razjedinjuje svoje stanovništvo.

³ Ovdje se ne govori ni o kajkavskim ni o čakavskim govorima, jer oni ne pripadaju apstraktima štokavskih govora koji su u osnovi štokavskih standarda.

Različiti su štokavski govori koji određuju govorne navike stanovništva pojedine države, različit je osjećaj za govorno normalno i abnormalno, govorno uobičajeno i neuobičajeno, govorno prihvatljivo i neprihvatljivo. Ti su različiti štokavski govori u osnovi različitih realizacija komunikacijskih stilova stanovništva pojedine države (kao različita osnova standarda) bili oni institucionalizovani (institucionalno kodifikovani: administrativno-poslovni, novinarsko-publicistički, naučni, književni stil) bili oni na razini kolektiva (razgovorni stil). Razgovorne su razlike među stanovnicima bivših jugoslovenskih republika sa štokavski zasnovanim standardima najprimjetnije jer je jugoslovenski uniformizacijski pritisak bio puno slabiji na razini razgovorne kolektivne opuštenosti nego na razini govorne institucijske stege. Uvijek se privatno opuštenije govorilo nego u službi, tako da su, primjera radi, Crnogorci, koji su se u službi koristili tzv. srpsko-hrvatskim jezičkim standardom, među svojim, u skladu sa svojom dijalekatskom pripadnošću, govorili sociolekatskim govorima razgovornoga stila nekodifikovanoga crnogorskog standarda, koji je tako (tzv. supstandardno) neprestano opstajao kao kodifikacijska mogućnost. Drugim riječima, njihov je urođeni osjećaj za normalno i uobičajeno nadrastao stegu tuđega državnog govora i onda kada ga u skladu s jugoslovenskom parolom *bratstva i jedinstva* nijesu shvatali tuđim. I nije u postupku Crnogorca bilo ni etničke ni nacionalne isključivosti kada je u svojoj kući govorio onako kako mu je bilo najlakše iskazati svoje misli i osjećanje.

Pa kada ko tvrdi da su razlike među bosanskim (bošnjačkim)⁴, crnogorskim, hrvatskim i srpskim standardnim jezikom malopostotne, onda prećutno potvrđuje da razlike postoje, da su one prepoznatljivije među državljanima tih država te da su one komunikacijski funkcionalne, da su relevantne ili vrijedne u svakoj državi. Kada ko kaže da bi u Crnoj Gori trebalo zavesti gramatiku i rječnik V. S. Karadžića i pravopisno oponašati Vuka, onda kao da zaboravlja na vremenski odmak od Karadžićeva vremena, na državnu sadašnjost crnogorske jezičke situacije i kao da negira stepene savremene lingvistike samo da bi ma kojoj gramatici pridjenao srpsko etničko ime umjesto crnogorskoga nacionalnog imena. Šalu na stranu, Karadžićeva jezička realizacija nije prihvaćena u Srbiji⁵, a srpski su filolozi imali više nego previše vremena da

⁴ Ovdje se misli na državni jezik Bosne i Hercegovine, a ne na kakav etnički jezik bosanskih muslimana, Bošnjaka ili Muslimana. Za etničke Bošnjake, kao i za sve druge etnije, vrijede ista prava i obaveze. Drugim riječima, *crnogorski* u crnogorskome jeziku znači što i *bošnjački* u *bošnjačkome* ili *bosanskome jeziku* (jezik države Bosne i Hercegovine) ili, najbolje, bosansko-hercegovački u bosansko-hercegovačkome jeziku.

⁵ Vuk Stefanović Karadžić ne samo što nije napisao gramatiku Hrvatima, mada su njegovi radovi nesumnjivo djelovali na hrvatske vukovce, nego je nije napisao ni Srbima ni Bošnjacima ni Crnogorcima. Vukova jezička koncepcija obuhvata stanovništvo na zamišljenoj teritoriji koja je puno šira od ondašnjih i današnjih državnih (i administrativnih) granica pojedine države. Zato nije sociolingvistički opravdano tvrditi da je srpski jezik zasnovan na dijalekatskoj bazi koju je obradio Karadžić te da su zatim srpski kulturni centri demokratski

sastave gramatiku crnogorskoga jezika po Vukovim uputstvima⁶, pa nijesu, nego su se radije bavili ekavizacijom Crne Gore i proglašavanjem crnogorskih govornih svojstava arhaičnima, zaostalima, pokrajinskim, dijalekatskim, kao da se samo u Srbiji razlikuju govori pokrajina, gradova i selā (kao da mikrolokacijski i makrolokacijski ne postoje govorne razlike među crnogorskim selima i gradovima). Što se pak takva argumentovanja tiče, riječ je zapravo o odmjeravanju veličine države i brojnosti državljana, a ne o kakvim naučnim tvrdnjama.

Da bi se ilustrovalo jezičku relativnost etničkoga i realnost nacionalnoga, zamislimo Crnu Goru u kojoj živi 8 miliona govornika i Srbiju u kojoj

standardizovali jezik na drugoj dijalekatskoj bazi, jer se u standardnome jeziku kao jeziku (ovdje srpske) kulture i (ovdje srpskih) društvenih (državnih) potreba ne mijenja osnova, nego se postojeća kodifikacija jezika kulturno nadograđuje (obogaćuje, razvija, osavremenjuje). Dijalektologijski su termini (poput *istočnohercegovački*) pružili tabue jugoslovenskoj lingvistici (kao da su izoglose proizvod područja Istočne Hercegovine) te pomogli dijalektologijском tumačenju državnih prava u skladu s etničkim razgraničenjima područnih govora. Karadžićeva djela filologijski su vrijedna (jer pokazuju da je i kodifikacija tzv. govedarice kulturno razrađeno sredstvo koje se nema razloga sklanjati drugim mogućim štokavskim kodifikacijama), a ne politički (jer ni istorijski ni etnologijski valjano ne obrazlažu isključivu govornu etničnost kojega stanovništva). Po našem mišljenju, u osnovi je 'nesporazuma' nerazumijevanje da je srpski jezik preuzeo od Vuka metodologiju (kriterijum utvrđivanja osnove na zadanoj teritoriji), a ne realizaciju te da se na štokavkome sistemu sistemā može oblikovati onoliko standarda koliko je stanovništvu komunikacijski i simbolički potrebno. Sédeti, sjédjeti i šédeti (sédeti, sijédjeti, sijédeti) nijesu isto, niti pripadaju demokratskome procesu i jezičkome razvoju (arhaično i moderno), jer jezičke promjene u područnim govorima nijesu što i kulturni razvoj državnoga jezika. Područni govori nijesu bolji nego što su bili (jer služe savremenim područnim potrebama stanovništva), a kulturni razvoj vezuje državne jezike sa savremenim društvenim potrebama, tako da se državni jezik može shvatiti kao činjenica svojega vremena (tzv. stabilnost) i/ili kao odgovor na zahtjeve novoga vremena (tzv. elastičnost). Zato demokratska promjena tzv. Vukove norme nije u srpskome jeziku proizvod jezičkoga razvoja (nije Vukova kodifikacija ništa manje prihvatljiva da bude kulturno sredstvo koje države, naprotiv), nego je ona proizvod društvenoga (kulturnoga) izbora, što znači da nikada nije bila prihvaćena i primijenjena u srpskome kulturnom životu, jer se, ponovimo, u jezičkoj kulturi (pa i kultivaciji) nikada ne mijenja tip dijalekatske osnove kodifikacije, nego se postojeća kodifikacija funkcionalno razrađuje ili elaboracijski pragmatizuje. U tome smislu kodifikacija je jasno iskazan prijedlog ili ponuda standardnojezičke realizacije.

⁶ Dakle Vuk Stefanović Karadžić nije napisao gramatiku i rječnik za Crnu Goru, nego za znatno širu teritoriju od nje. (Odatle dijalektologijske naznake koji je oblik gdje našao.) Zato nije prihvatljivo govoriti o arhaičnosti i pitati se zašto Vuk, na primjer, nije prepoznao š i ž kao foneme. Jednostavno, na zamišljenome području oni nijesu govornički prevladavali kao fonemi, a njihova pojavnost bila je u pojedinim sazvučjima različita statusa: lišće, zvijezde, šnjegovi/šnjegovi, ožljeda/ožljeda... Takve su pojave danas predmet morfonologije državnih jezika i područnih govora. Da je Karadžić sastavljao gramatiku za područje Crne Gore, po primijenjenoj metodologiji, ne bi smio oduzeti pravo većini stanovnika na vlastite dijalekatsko-sociolekatske navike, nego bi ih samo mogao kodifikovati. U tome smislu Vukova jezička realizacija nije crnogorska.

živi 800 hiljada govornika. U takvim bi se okolnostima izmijenio osjećaj za govorno normalno, a govore bi Srba po kriterijumu (in)tolerancije i aklamacije vrlo vjerovatno ko uklopio među područne dijelove (veliko)crnogorskoga jezika. Budući da u savremenim evropskim savezima ne bi smjelo više vrijeđiti nametanje zakona većega, brojnijega i jačega, važno je što se Crna Gora zauzima za uzajamno poštovanje različitosti. Štoviše, ne treba očekivati da će u Srbiji ikada biti normalno prevoditi serije i filmove, komentarisati dnevne događaje i voditi razgovore ni na bosansko-hercegovačkoj ni na crnogorskoj ni na hrvatskoj (i)jekavici, što je komunikacijsko i simboličko pravo stanovnika Srbije, koje ne sprečava ravnopravnu saradnju sa stanovnicima drugih država. Zašto bi se, ilustracijski pojednostavljeno, kulture Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Hrvatske nametale stanovništvu Srbije? Zašto bi, na primjer, Vukova jezička koncepcija i Njegošev jezički i umjetnički genije morali biti svakodnevno prisutni među stanovnicima Srbije ako država Srbija nastoji ući u Evropsku Uniju i prevodi evropsku pravnu stečevinu s više od dvadeset jezika na srpski jezik? Nije li nepravedno da tri republike bivše države nametnu jednoj da preuzme njihove državne govore? Zaista, karikirajmo, treba da se zaštiti i jezik Srpske akademije nauka i umetnosti tako što će ga priznati, na primjer, ANUBiH, DANU i HAZU.

Pa i da se u Crnoj Gori uvelo tzv. Vukovu normu, legitimna bi to bila odluka da se govorni kôd star dvjestotinjak godina (koji je nastao za stanovništvo na teritoriji kudikamo većoj od Crne Gore) prilagodi kulturno-jezičkim i funkcionalnostilskim potrebama crnogorske javne komunikacije. Drugim riječima, tzv. srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik u Jugoslaviji ni dijalektologijski ni standardologijski nije bio jedan, nego se dijalektologijski razlikovao dijalektima, koji su teritorijalno određivali što je uobičajeno (uzus) da bude osnova javnoj komunikaciji u pojedinoj jugoslovenskoj republici (u crnogorskome se uzus nije ostvario u kodifikovanome standardnom jeziku, nego je opstajao u razgovornome stilu uz službenu mješavinu srpsko-hrvatske jezičke kulture). A nije li nastojanje da se govornim uzusima stanovništva Crne Gore nametne na njima neosnovani standard kao drukčija normalnost, često vojno-ekonomski ogrnuta geslom naprednoga, modernoga, kosmopolitskoga, bratskoga, pravoslavnoga i sl., što su Crnogorci nerijetko zanosno prihvatili, zapravo potvrda posebnosti stanovništva Crne Gore. Reći da je razlika između crnogorskoga i srpskoga jezika procentualna (ili prosantualna?), tvrditi da crnogorski standard obiluje arhaizmima, regionalizmima srpskoga jezika i novogovornim nametanjem, tvrditi da šekira, šutra, ovđe, đe, đevojka, đever, ženica, izesti... nijesu normalna upotreba u Crnoj Gori znači da se normalno ocjenjuje po govornim navikama i zakonima izvan Crne Gore, da se tobožnja abnormalnost crnogorskoga standarda odmjerava navikama ili višegovornom "normalnošću" u filološki još živom etničkom velikosrpskom

standardu te da se "prirodna" mjerila propale velikodržavne politike iz pojedinih filoloških *kružoka* još uvijek primjenjuju na "umjetna" mjerila priznate države Crne Gore i drugih priznatih država bivše Jugoslavije. Takav pristup zaista nije naučni, nego je vojno-politički, takav pristup ne afirmiše etničko pravo, nego ga denuncira onda kada se na njega poziva. Takav pristup priziva izvandržavnu etničku demokratiju 1990-ih, odnosno genocidno etnokratsko uklapanje manje države u veću državu, što znači preglasanost i obespravljenost državljana Crne Gore u ime etničkoga srpstva. Konačno, takav pristup sigurno nije evropski. Zar nije dovoljno što su teritorijalna posezanja prema susjednim republikama tokom nedavne povijesti dovele takvu velikodržavnotvornu, obespravljujuću, napadačku i ratničku etnocentrističku retoriku, ogrnutu ruhom građanske politike, do teritorijalnih gubitaka? Nije li krajnje vrijeme da se odnosi među državama grade partnerski i ravnopravno na međusobnom poštovanju, što dugoročno pomaže nacijama u regionu da pokopaju još žive mrtvace i glasnogovornike rata u Jugoslaviji? Uostalom, zato je još toliko lako crkveno i akademski prikrivati svoj vjerski i filološki šovinizam i svojom huškačkom retorikom navoditi ljude da se izgube u pogubnoj brojnosti kosmopolitskoga pansrpstva.

Dakle tvrdnja da su svi štokavci Srbi⁷ nije naučno relevantna, a zahtjev za formiranje Velike Srbije na području republikā bivše Jugoslavije propali je projekat koji je doveo do izolacije Srbije i gubitka njezine teritorije. Na prostoru Zapadnoga Balkana evropski će procesi početi tek uzajamnim priznavanjem i poštovanjem razlika nužnih za partnersku saradnju i izgradnju ravnopravnih odnosa među susjednim državama. Previše je osvajačkih koncepcija i svojatanja na malome jugoslovenskom području dovelo do umišljanja o vlastitoj veličini, odnosno o velikodržavnim projektima, koji su se služili i mitomanijskom filologijom (*štokavština*=*srpski jezik*, *štokavci*=*Srbi*, *štokavsko područje* =*Srbija*)⁸, pokazujući skučenost i zaslijepljenost vidika prema drugome i drukčijem i gušeći tako prava toga drugoga i drukčijeg. U skladu s time treba reći da je odvajanje Kosova od Srbije proces koji je počela sama Srbija 1990-ih, odnosno proces koji je počeo u srpskoj politici koja nije stvarala građansku državu nacionalnih Srba, neovisno o njihovu etničkome

⁷ Niti je štokavština srpska niti je kajkavština slovenačka niti je čakavština hrvatska, nego su štokavština, kajkavština i čakavština govornikā koji njima govore, neovisno o njihovu etničkom osjećanju. Kada je riječ o kajkavštini, ne bi se smjelo ignorisati radove koji govore o njezinoj lingvističkoj samostalnosti, npr. radove o kajkavskoj akcentuaciji (Stjepan Ivšić ili, nešto šire, Zvonimir Junković), osim ako se tako osporava jezičku relevantnost akcentuacije (distinktivnost, razlikovnost), što bi pak u sociolingvistici bilo jednako nenaučno zahtjevu da crnogorska prezimena i crnogorske toponime treba akcenatski 'modernizovati' zato što su 'arhaični' u odnosu na normu srpskoga standarda.

⁸ Ovdje se ne propituju ni tzv. torlačka skupina govora ni stavovi prema Makedoniji (tzv. Južna Srbija).

porijeklu, nego državu etničkih Srba (*Srbi svi i svuda. Samo sloga Srbina spasava. Jedan narod treba jednu državu da ima. Svi Srbi u jednoj državi!*)⁹ U takvoj se Srbiji druge etnije osjećaju kao tuđinci, što dokazuje i stepen ekonomskoga ulaganja u pojedine dijelove Srbije. Nova građanska (nacionalna) Srbija pokušava Srbiju pokazati kao državu nacionalnih Srba, neovisno o njihovom etničkom osjećanju, i tako se pridružuje savremenim evropskim državama u poštovanju različitosti. U tome smislu građanski pokret Srbije jamac je ravnopravnosti svih srpskih državljana, koji onda opravdano mogu razvijati nacionalni patriotizam, jer nijesu ugroženi etničkim šovinizmom, a samo se u smislu takve moderne nacionalne države može ostvariti zahtjev da svi Srbi zaista i žive u jednoj državi. Nakon svih historijskih lekcija Crna Gora ne želi propustiti priliku da na samostalnome putu prema članstvu u Evropskoj Uniji, podstičući na to i svoje regionalne susjede, prepozna veličinu crnogorskoga identiteta u državljanstvu, koje je dovoljno emancipovano da obuhvati sve rasne, vjerske i etničke razlike svojih državljana kao vlastito bogatstvo, što bi se trebalo poštovati u evropskoj koncepciji države kao stabilnoga servisa društvu, stanovništvu ili državljanima.

U međudržavnim (internacionalnim) savezima kao što je Evropska Unija etnička su prava samo jedno od prava, no nijedno pravo državljana ne bi smjelo dovesti u pitanje suverenost države u kojoj se ostvaruje i djelimično ili potpuno ograničavati prava drugih državljana.

Tvrdnja srpskih¹⁰ dijalektologa da je crnogorski jezik srpski jezik, da je regionalni dio srpskoga jezika i da su svi štokavci Srbi (da su i štokavski govo-

⁹ O tome poredi i bilješku 16. Naime u osnovi je termina *narod* nerazlikovanje rezidenata od etnije i tumačenje ekskluzivnih prava etnije na teritoriji države (dali smo primjer Škotā i Škotladanā).

¹⁰ Srpski ovdje ne znači 'dijalektolozi srpske etnije' ili 'etnički srpski dijalektolozi', nego dijalektolozi koji naučno stvaraju u Srbiji (a ne u kakvoj etničkoj skupini, religijskoj kasti ili političkoj partiji). Dijalektologija kao dio lingvistike nije ni etnička ni nacionalna ni internacionalna disciplina (iako je terminologija internacionalna činjenica više državnih jezika). Dijalektologija opisuje govore neovisno o etničkoj pripadnosti stanovnika. Standardologija pak propisuje državni jezik neovisno o etničkoj pripadnosti državljana. Lingvistika u cjelini jest kosmopolitska, ona se ne smije ni na koji način politički ograničiti, ona mora teorijski i metodologijski uvažiti da je njezin predmet totalan, odnosno da proučava cjelinu. U tome smislu, kao naučno apolitička, lingvistika smije biti totalitarna, što znači da smije stvarati modele koji svugdje mogu biti primjenljivi. To su modeli koji ravnopravno pristupaju tzv. *izumrlim jezicima* i *svjetskim jezicima*, tzv. *malim jezicima* i *velikim jezicima*. Lingvistika, drugim riječima, nudi modele o onome što je realizovano tako što govori o svemu što se moglo realizovati (o svemu što je realizovljivo). Lingvistika je znanost o mogućnostima (o relevantnome pravilu), a ne o političkoj moći (o zakonski realizovanu pravu) jer pokazuje da stvarnost nije u ostvarenome, nego u ostvarljivome. Pravedno je kada je zakonski realizovano pravo u skladu s relevantnim pravilima realizovljivoga, a to je slučaj s crnogorskim državnim jezikom. Takav je pristup lingvistički zato što se može primijeniti na sve druge države ili na bilo koju državu. Zato lingvistika nije ni nacionalna disciplina, zato lingvistika

ri kojima govore Hrvati i Bošnjaci srpski, a hrvatski i bošnjački štokavci da su Srbi) ne zaslužuje drukčiji komentar nego da su u savremenoj Crnoj Gori i u savremenoj Srbiji još ugledni oni koji nikada nijesu prihvatili neuspostavu etničke Velike Srbije. Što se tiče kvaziargumenata kojima se srpski jezik poredi sa svjetskim (i kolonijalnim) jezicima savremene globalne tehničke, medijske i političke međudržavne pismenosti, na takva bi se komična podmetanja moglo odgovoriti jednako stručnom i poznatom krilaticom: *Govori, bre, srpski, da te ceo svet razume*. Budući da je u središtu "narazumijevanje" strukturnih i smisaonih razlika između nacionalnih državnih jezika i etničkih područnih govora, nepoštovanje drugih i stvaranje "naučnih" filoloških velikodržava valjda je jedini posao koji ti naučnici znaju obavljati. Srpski jezik, uza svu istorijski pokopanu volju srpskih institucija, nije svjetski jezik, nego jezik države Srbije, kojim govore nacionalni Srbi, neovisno odakle su se doselili i kada. Srbija je savremena građanska država, tako da je njezina budućnost među savremenim građanskim državama modernoga svijeta, a ne među crkveno ili akademski ratnički aklamovanim isključivostima i daljim etničkim podjelama svoje teritorije i teritorija drugih država. Čovjeku dosta.

Status srpskoga i engleskoga jezika nije ni po čemu uporedljiv. Engleski jezik kao jezik Engleskoga dvora, engleskih državljana i istorije engleskih institucija (a ne kakve engleske etnije), i srpski jezik, koji je tek sa V. S. Karadžićem prihvatio demokratski princip konsultovanja najraširenijih (tzv. organskih) govora u svojoj pismenosti, nikada nijesu bili i nijesu isto. Razdoblje poistovjećivanja jezika i naroda odnosi se zapravo na poistovjećivanje naroda i nacije. Zato je narod imao državno obilježje, on je bio osnova za teritorijalne aspiracije (Bečkoga) dvora, a tek zatim kao *načertanijski* plan

svojom internacionalnom terminologijom nije ni internacionalna disciplina, nego je lingvistika globalna (strukovna) disciplina, koja polazi od toga da različiti jezici ne bi smjeli biti razlog ni etničkoj ni religijskoj ni nacionalnoj ni internacionalnoj nesnošljivosti. Nije li ovdje potpuno prihvatljiva tvrdnja Romana Jakobsona da je predmet lingvistike sve što je i na koji način povezano s jezikom? Dakle nije, primjera radi, *srpski lingvist* koji piše gramatiku koje druge države Srbin, nego je on stručnjak, koji svoj naučni rad daje na ocjenu stručnoj javnosti. Tko je lingvist, njemu nijedan kodifikovani ili nekodifikovani govor nije mrzak, tako da ga nazove govedarskim, a njegove korisnike govedarima, nego se lingvist naučno raduje svakome saznanju, svakom otkrivenom podatku, svakoj relevantnoj razlici, koja ga ljudski oplemenjuje, širi mu vidike i oslobađa ga od dogmatizovane istine ili neistine. Zato, primjera radi, etnička pripadnost može lingvista samo odaljiti od njegove stručnosti, može ga samo odaljiti od lingvistike kakvom smo je opisali, a samo takva lingvistika može biti saznajna ili naučna. Lingvistika je stručna kritika postojećega stanja uvijek i svugdje, jer se ne ustručava propitivati 'svoje' dogme, tako da ne prihvata rasno, religijsko i etničko 'kućno' vaspitanje stručnjaka kao naučni kriterijum. U tome smislu, lingvistika nije ni saznajno ni globalno opremljena da kao lično i javno stručnjaka opravdava (veliko)državne dogme, nego je životna koliko života ima, neovisno o tome jesu li govornici kojega jezika pobijeni, izumrli ili asimilovani. Njezin je zadatak da se ne ograniči ni na jednu verziju istine te da ne prihvati nestručnu raspravu i uvrede kao svoj diskurs.

za širenje Srbije. Obuhvatanje i hrvatskoga i bošnjačkoga i crnogorskoga etničkog korpusa u srpski jedna je od velikih pouka koncepciji jezičkoga određivanja etnije. Kada je riječ o određivanju čijega etničkoga identiteta, složena i mnogoznačna etnička osjećanja pojedinca i skupina ne stoje na putu nacionalnomu jedinstvu državljana Crne Gore. Nacionalni jezik nije obilježje etnije (nego nacije), jer etnije govore mnogim jezicima (od pojedinca, manje i veće zajednice do funkcionalno slojevitih govorā institucije i institucijā). Dijalektologijska raspodjela stanovništva u Jugoslaviji i izvan nje pokazuje nam svu žestinu historijskih događanja koju može stabilizovati samo standardologijska raspodjela. Riječi *Bošnjak*, *Crnogorac*, *Hrvat*, *Srb*in nijesu ništa više bošnjačke nego što su crnogorske, hrvatske i srpske. Drugim riječima, lingvistika ne poznaje *moje: tvoje* (srpskohrvatski, hrvatskosrpski, srpsko-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpski ili hrvatski, hrvatski ili srpski nijesu naučni, nego politički nazivi zastarjelih naučnih koncepcija koje su političkim mjerilom proširenosti i brojnosti govornika prelazile preko složenosti genetskolingvističkih i sociolingvističkih razlika na prostoru štokavskoga sistema sistemā). Dijalektologijske razlike u jugoslovenskim republikama zasnivaju različite razgovorne navike, koje su u osnovi potrebe kodifikovanja republičkih sociolingvističkih normi, koje do kodifikacije opstaju kao neslužbena upotreba. Te su normizacijske potrebe osamostaljivanjem republikā bivše Jugoslavije postale državne. One zahtijevaju, kao i u svakome državnom govoru, napor svih državljana i institucijā prema uspostavi stabilne javne komunikacije, koja može anticipovati komunikacijske zahtjeve i države i državljana i odgovoriti na njih. Razlike među državnim jezicima relevantne su i potpune ma kolikim ih postotkom ko mjerio. Za razliku od etničkih područnih govora, državni jezici imaju svoju gramatiku, svoj pravopis i dr., jer je obaveza države da kodifikuje svoju javnu komunikaciju povezujući govorni uzus svojega stanovništva sa stručnom razradom systemske osnove standardnojezičke strukture, kojom će se prevoditi, primjera radi, evropski zakoni. Kada se (danas) u međudržavnoj politici govori o jezicima, onda se misli na nacionalne, a ne etničke jezike (osim kada je u pitanju nomadsko stanovništvo koje nema fiksirano teritorijalno određenje). Danas su jezici sredstva međudržavne (internacionalne) poslovne komunikacije, a ne oznake etnije. Danas su jezici nacionalni, a ne etnički. Nije li izreka *Svi Srbi u jednoj državi* u osnovi imala državu jer ako *jedan narod treba jednu državu da ima*, onda to znači da se kao obilježje *naroda* podvaljuje administracija crkvena (patrijaršija) ili svjetovna (despotija, feud)¹¹. S druge strane,

¹¹ U Jugoslavijama religijsko je određenje služilo kao model za etničko određenje: Bošnjaci (nekad Muslimani) jesu muslimani, Hrvati su i Slovenci katolici (ili Latini), Srbi su pravoslavci, a Crnogorci (i Makedonci) pravoslavci bez svoje crkve. Etnička instrumentalizacija religije u Jugoslaviji pokazuje da je crkvena etničnost sa svojom teritorijalizacijom (kao i ona jezička) poslužila za tumačenje državnih prava. U tome se slučaju prelazak pojedinaca i skupina s jednoga religijskoga koda na drugi unutar štokavskoga područja tumačilo pre-

uz stoljetne seobe i ratove nije moguće na području Evrope ustvrditi *narodnu* srodnost kojega stanovništva (Česlav Miloš), poznavati svoje pretke od pradednina, odakle su došli, jesu li pripadali ijednoj etniji, jesu li uopšte znali ko su i koliko im je bilo važno to što su znali? Drugim riječima, *narodna* oznaka naučno je relevantna i dokaziva koliko i tvrdnja da smo bilo što drugo: riječ kao i svaka druga. Što su nekad značili termini Crnogorac, Hrvat, Srbin, Šiptar ili Turčin, ne znače i danas. Uopšte, zajednice srodnika i društvene zajednice postaju državljani postankom države od feuda, od vladara i vlasnika kmetova do savremenih svjetskih političkih i korporacijskih lidera. Pojam naroda nije u različitim državnim uređenjima obuhvatao isto: velik dio muškaraca nije imao nikakvo pravo glasa (kao u Rimskome Carstvu¹²), ženska prava zapravo su djelimično i gdje gdje izborna tek tokom druge polovine dvadesetoga vijeka, a dječja prava zbog psihologijske procjene još nijesu ozbiljno uzeta u obzir. Ne treba zaboraviti da su osvajanja i siromaštvo u Evropi neprestano premještali granice govorne bliskosti i tzv. genetske srodnosti te da su ove često bile od područja do područja podređene državnim i ekonomskim (kolonijalnim) granicama, dok su mjerila razlikovanja narodā u zastarjelim imperijalnim koncepcijama vojno moćnih država bila pripadnost istome jeziku¹³. A rekli

laskom iz jedne etnije u drugu, a onemogućavanjem unutarreligijske etničke pluralizacije stvarala se osnova za novu paradržavnu etnizaciju stanovništva u korist crkve jedne države. Drugim riječima, predstavnici religija ne samo što nijesu ostvarivali miroljubive ideje koegzistencije, tolerancije i solidarnosti, nego su bili najgorljiviji zagovornici sukoba, isključivosti i zločinā. Budući da je religijska ideja ishodišno usmjerena da zahvati ono opšteljudsko, istorijski se pokazalo da na području bivše Jugoslavije ona zahvata samo etničko i da je u osnovi genocidnih argumenata monoetničkih politika države kao ono što sprečava nastanak nacije.

¹² Ovdje se ni najmanje ne protivimo činjenici da je Rimsko Carstvo obrazovano na robovlasničkome državnom i tržišnom uređenju, nego upućujemo da se rimsko državljanstvo stjecalo po načelno feudalnoj matrici osamostaljivanja ili samootkupa robova u legionu, u areni...

¹³ Ovdje treba reći da su se etnocentristički protumačena mladogramatičarska koncepcija jezika i tržišno motivisana globalizacijska (globalna država kao kraj koncepta države) sociolingvistička koncepcija jezika lingvistički neopravdano našle u istome stroju na terminu *srpskohrvatski, hrvatskosrpski* itd, jer jezičke razlike, svaka zbog svojih interesa, tumače kvantitetom, a ne kvalitetom. U strukturalizmu se takva nominalnorealistička koncepcija jezika naziva *primitivni mentalitet*, jer se poistovjećivanjem znaka i predmeta ne razlikuje forma od supstancije u određivanju čovjekova odnosa prema stvarnosti. Dvije su neposredne posljedice *invalidnosti* primjene toga kriterijuma na području država sa štokavskim standardima u bivšoj Jugoslaviji. Prva je, dakako, nerazlikovanje govora od etnije (*ovo je moj govor, ja sam taj, tako govorimo mi; svugdje gdje smo mi, naša je zemlja*), što znači da se jezik doživljava kao prvenstveno sredstvo teritorijalne (dijalektologijske etničke i sociolingvističke tržišne) diferencijacije (mi~vi) i sukoba (naše~vaše), a druga je, metodologijski rečeno, unitarno arbitriranje o stepenu lingvističke analize, što znači da se nenaučnim stavom odustaje od validne analize da bi se moglo manipulirati opsegom i dometom sinteze, što je danak neprihvatanja relevantne razlikovnosti kao osnovnoga kriterijuma lingvističkoga opisa (i propisa). Drugim riječima, govornicima se pristupa negacijski (*tako ne govorite vi,*

smo da rijetko ko može ustvrditi pradavinu svojih predaka, niti može znati odakle su došli, ko su bili, nego se olako prihvata istorija države po obrascu *krvi i tla*. Koliko su etnije činjenica okolnosti nastanka zastarjelih država, toliko su moderne države nacionalne, jer se samo u naciji ravnopravno pristupa etničkom naslijeđu pojedinca. Identitetski, naučno je jednako (ne)dokazivo tvrditi da je čovjek, primjera radi, Crnogorac (svjetovno) ili Srbin (crkveno) kao što je nedokazivo tvrditi da je rođak majmunu (Čarls Darvin i evolucionisti) ili vanzemaljcu (Klod Vorilon i raelijanci). Naime riječ je uvijek o čovjeku kao simboličkoj životinji koja i svoje političko i svoje društveno samoodređenje (Platon–Aristotel) zahvaljuje prisili kao traumi koju onda poput zaraze prenosi na druge. Tako je to uvijek i svugdje.

Dakle nije naučna tvrdnja da je *jezik* što i *narod*¹⁴, jer narod je kao stanovništvo proizvod države (nema države sa samo jednom etnijom), a država

nego mi; vi govorite našim jezikom; vi ste jezik dobili od nas; vi kradete naš jezik; vi ste nam ukrali jezik; vi ste mi, samo to ne želite priznati), a ne afirmacijski (*tako govore svi koji tako govore*). Upravo je državni jezik socijalno afirmativno jamstvo etničnosti, jer nije ni *tvoj* ni *moj* ni *vaš* ni *naš*, nego svih svojih govornika. Zato je država socijalna institucija, a ne etnička, tako da nema nikakva smisla ni potrebe govoriti o pluricentrističkom (etnocentristički obilježenom) jeziku, nego o kulturno-pragmatičkim nacionalnim jezicima. Lingvistika nije disciplina nekoliko tzv. *svjetskih jezika* i njihove vojne i političke terminologije, nego je ona nauka o *svim jezicima svijeta*. Sve dok se to ne bude poštovalo, klasifikacija jezika neće uvažavati lingvističke kriterijume.

¹⁴ Dijalektologija se ne bi smjela baviti etničkim granicama i njima opravdavati državna prava. Jednako, standardologija bi morala što jasnije propisivati pravila, jer se državni jezik (za razliku od područnih govora) uspoređuje s drugim državnim jezicima i uči. Pojednostavimo, nitko od nas ne uči jezik italijanskoga naroda, nego učimo jezik italijanske države (u kojoj se zapošljavamo ili u koju turistički putujemo). Ni područni govori nijesu etnički isključivi ni državni jezici nijesu nacionalno ograničeni. Područnim govorima govore govornici različitih etničkih osjećanja (zato što govor omogućuje bilo koje etničko osjećanje, a nije proizvod etničkoga osjećanja), a državne jezike mogu naučiti pripadnici različitih država. Možda je tako jasnije što znači nacionalni jezik i državni jezik, a što internacionalni jezik i tzv. svjetski jezik i zašto u našu koncepciju nijesmo uvrstili termine poput etnolekta i politolekta.

Studije o područnim govorima nemaju etničko obilježje. Načelno, bilo koji čovjek može naučiti bilo koji idiom (područni, državni, međudržavni, globalni). Istim idiomom mogu govoriti ljudi različitih etničkih osjećanja (ovdje ne govorimo o idiolektima, nego o komunikaciji, razgovoru, o idiomima). Gdje postoji takva mogućnost (rekli smo da je lingvistika kritika uvijek i svugdje) ne može postojati generalizacija *narod = jezik*. Takva se generalizacija ne može provesti ni na razini državnoga jezika (*nacija = jezik*), jer nacionalni jezik, u skladu s rečenim, može učiti bilo ko neovisno o svojemu državljanstvu. Naravno, razlika jest ako se nacionalni jezik uči u školi, a područni govori od odabranih uzornih govornika ili većine na kojemu području. No razlika između narodā i nacije u osnovi je različita pristupa imenovanju. Primjera radi, riječ Bošnjak ne znači što znači *bošnjak* (kao što riječ Nijemac ne znači što znači *nijemac*) nego znači što kolektivi i institucije traže da znači. U tome smislu treba razlikovati kolektivno imenovanje (Redžo Begov, Miljan Danilov) od institucijski petrifikovana prezimena (Redžo Begov/ić, Miljan Danilov/ić). U osnovi je državnosti i državljanstva evidencija.

nije proizvod etnije (Jesu li Tajlandani, Holandani, Škotlandani etnije ili stanovnici tih država?) Država određuje svoju naciju, a ne određuje etnija naciju, jer bez države (administrativne jedinice) ni nacija ni etnija nemaju smisla. *Ujedinjeni narodi* zapravo su *Ujedinjene nacije*, odnosno *Ujedinjene države* ili *Ujedinjeni državljani različitih država* (kao Sjedinjene Američke Države, Evropska Zajednica i dr.); *međunarodno pravo* zapravo je *međudržavno pravo*, *međunarodni odnosi* zapravo su *internacionalni odnosi* ili *međudržavni odnosi*, što u ostvarivanju prava često ovisi o veličini države i brojnosti državljana koje države ili pripadnosti države određenim državnim savezima u kojima ona štiti svoje posebne interese.

Nije li pojam nacije korespondentan s Isusovom tvrdnjom da smo svi došljaci i stranci (paradoksalni je izvod iz toga vječni Žid, Rom, danas: *nomad*). Zato nema starosjedilaca koji bi polagali veća prava na državu¹⁵, nema *ognjišta* koje nije podignuto na *zgarištu*, a savremena neratoborna evropska politika određena je principom ravnopravnosti državljana kao preduslovom izgradnje patriotizma i partnerstva s drugim državama. Njemačka nacija danas je određena i generacijama domaćega turskog stanovništva, u Americi, Australiji i Latinskoj Americi starosjedoci su ili pobijeni ili asimilovani od evropskih i afričkih došljaka u američke nacije i u australijsku naciju, u Francuskoj brojni afrički doseljenici predstavljaju prepoznatljiv dio francuske kulture i sporta, u Velikoj Britaniji uz mnoštvo doseljenika značajna su državna obilježja i stepeni samoreprezentovanja Engleske, Sjeverne Irske, Škotske i Velsa, kojima se ostvaruju norme razlikovanja i zajedništva tih država i nacija. Da su Englezi (državnici stanovništva Engleske) ustrajno nametali Sjevernim Ircima, Škotima i Velšanima svoje nacionalno ime, odnosno svoju državu, nikada se ne bi održala Velika Britanija kao Ujedinjeno Kraljevstvo. Riječ je o nacionalnim posebnostima kojima razlike spajaju različite etničke i nacional-

¹⁵ Načela koja vrijede u lingvistici mogu pomoći da bolje razumijemo život (R. Jakobson, L. Jeltslev, G. Gijom). Preneseno na globalni plan, lingvistički primjer nevažnosti broja jedinica za lingvističko pravilo (ženica-žènica) analogno je, na primjer, pravilu određivanja nacije: po jednome pravilu nacije su državljani koje države, a po drugome pravilu nacije su državljani bez vlastite države. Romi se razlikuju od, na primjer, Kurda (Kurdistan) upravo po neobilježnosti ikakvom ishodišnom teritorijalnom jedinicom ili zahtjevom za uspostavu vlastite države. No primjer s Romima ne osporava pravilo po kojem se uspostavlja većina nacija u svijetu, nego se njime oprimjeruje da se (romska) kolektivnost može institucionalizovati pod svojim imenom i ne mora. Hoće li Romi, sjevernoamerički i južnoamerički Indijanci, afričko stanovništvo... kodifikovati svoje govore u različitim državama i unijeti ih među evropske, američke i afričke jezike, pitanje je njihove odlučnosti da se izbere za svoje ekstrateritorijalno pravo (njihove institucijske svijesti, a ne kolektivne), ali i predmet lingvistike kao globalne discipline. No Romi su u svakom slučaju svojim životnim stilom ekstrateritorijalno poseban etničko-nacionalni slučaj. Za njih se ne može reći da su igdje bili starosjedoci, što znači da su oni pokazatelj nacionalne fleksibilnosti svojih rasnih, religijskih, jezičkih obilježja i kada se na svoj način uklope u naciju (albansku, bosansko-hercegovačku, crnogorsku, hrvatsku, mađarsku, srpsku...)

ne identitete (jer na području, na primjer, Škotske ne žive samo etnički Škoti, premda su svi nacionalni Škot/landani/i¹⁶). Država (kralj, dvor, skupština,...) proizvodi nagodbe, saveze, osvajanja, kolonizacije, proglašava ratove i zaključuje mirove, a to ne čine etnije. Suverene su države, a ne etnije. Vrhunac je demokratije da državljani (a ne etnije) odlučuju o zakonima svoje države, izgrađuju je i poboljšavaju. Kada je država uspostavljena, ona mora izgraditi savremene uslove svojega funkcionisanja na unutardržavnome i međudržavnome planu¹⁷. Jedan od preduslova državnoga funkcionisanja jest i državni jezik kojim se, među ostalim, regulišu zakonski odnosi među državljanima unutar države i državljana prema državljanima drugih država.

¹⁶ Problematičnost tumačenja značenja *Škot:Škotlandanin*, i kao narod i kao stanovništvo Škotske, i kao kolektiv i kao ustanova, odgovara i vojno-političkoj konfliktnosti termina *Srbija/nac*, koji, mada jest po modelu *Australija/nac*, ne znači stanovnika Srbije (kao što *Australijanac* znači stanovnika države i kontinenta Australije), nego označuje (ili čak vrijeđa) etničke Srbe u Srbiji i služi kao neposredan povod za etnocentrističku unutrašnju i vanjsku politiku države Srbije. Dakle tim terminom dokida se nacionalnost različitih etničkih skupina u Srbiji (model: srpski narod i građani Srbije) i stvara se osnova za međuetničke sukobe i raspade država, uključujući i Srbiju. A treba naglasiti da pežorativnost nije lingvistički zasnovana, zvali se stanovnici Srbije Srbi, Srbini, Srbijci, Srbijanci ili kako drugo, nego je ona proizvod šovinizma.

¹⁷ Kada se govori o državi, onda se misli na model države (na ideju države), a ne na istorijske podbačaje državnih uređenja. Model je države ono što je pragmatički zajedničko svim uređenjima, a samo je pitanje, recimo, erosa i tanatosa odgovor hoće li se pojedini prijedlog društvenih odnosa i međudržavnih odnosa proglasiti utopijskim ili realnim. Je li utilitarizam i po čemu realniji od marksizma? O tome će odlučiti oni koji rade za sebe ili oni koji rade za druge. Uostalom, to je razlika između banke i zadruga, između pozajmice i pomoći.

Nije li značajno upozoriti da se današnje značenje riječi *patriotizam* (kao pripadnost domovini) poklapa s riječju *nacionalizam* (kao pripadnost naciji)? Država je u povijesti toliko zloupotrebijavana (*nacizam*) da je, nažalost, ostala bez značenja. Dakle kritika realizacije države polazi od ideje države. Samo u tome smislu možemo reći da građani u Evropi i Sjevernoj Americi žive u svojoj demokratskoj iluziji jer, neovisno o svojem stavu, vode resursne ratove za održavanje svojih država. Model države ne prihvata da država mora nastati na zločinu i održavati se zločinima, kao što model države ne izmišlja nijedan zločin koji već ne postoji u kolektivu. Zato država zakonski (pravima i obavezama) nastoji obezbijediti koegzistenciju svojim državljanima, neovisno o njihovom ličnom vaspitanju, koje konstruktivno ili destruktivno unose u međudržavlanske odnose i državne institucije.

U skladu s time treba naglasiti i pitanje o ulozi religije. Ishodišno, religija je osmišljena da gradi opštjeljudske odnose, a svaka monoetničnost religije nužno upropaštava njezin smisao i proizvodi sukobe. Kolokvijalno, ako je Bog ideja, onda ona može pasti na pamet bilo kome. Ni *sveti rat islama* (vjerski ratovi uopšte), ni hrišćansko *otkrivanje Novog svijeta* (kolonizacija uopšte), ni *inkvizijski* pokreti, *herese* i *anateme* nijesu u skladu s opštjeljudskom idejom religije. Zato je opravdano pitati može li se jevandeoska ideja uprostiti zahtjevom za stvaranjem velike etničke države i može li crkvena birokratija kanonski spriječiti etničku ravnopravnost slavitelja jevandeoskih svetinja. Nije li to ostatak imperijalne državotvorne ideje u islamu i hrišćanstvu o povlaštenim božjim predstavnicima? Može li se na etničkoj neravnopravnosti graditi vjersko *bratstvo* i što ono onda znači? U tome smislu, predlažemo da se neprecizni termini poput *bratstva* zamijene terminima *saradništva* i *prijateljstva*.

Budući da je državni jezik ustavna kategorija bez premca, kontradiktorno bi se mogla protumačiti odredba Ustava Crne Gore o supostojanju crnogorskoga jezika kao *službenoga jezika* (jezika države Crne Gore) s bošnjačkim (bosanskim, bosansko-hercegovačkim), hrvatskim i srpskim jezikom kao *jezicima u službenoj upotrebi* (jezici Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije), jer crnogorskoj državi nesklonim političarima dovoljno jasno ne pojašnjava razliku između narodnih (etničkih) govora i državnoga (i nacionalnoga i službenoga) jezika. Štoviše, Ustav Crne Gore nema pravo uspostavljati odnos crnogorskih državljana ni prema jednome jeziku osim prema jeziku svoje države. To znači da crnogorski jezik nije ništa drugo nego višenamjenski jezik crnogorskih državnih i tržišnih ustanova, jezik crnogorske države ili jezik Crne Gore. Drugim riječima, crnogorski jezik nije jezik etničkih Crnogoraca, kojemu bi tko konfliktno suprotstavio jezike etničkih Albanaca, Bošnjaka, Hrvata, Roma, Srba i dr., nego su etnički Albanci, Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati, Romi, Srbi (i dr.) nacionalni Crnogorci (državljeni), koji se u javnoj komunikaciji služe crnogorskim (državnim) jezikom po pravilima njegove gramatike, njegova pravopisa... Dakle ne postoji samo jedan etnički jezik Crnogoraca (jer Crnogorci govore različitim dijalekatskim, sociolekatskim govorima, štokavskim i stranim standardnim govorima), jer ne postoji takvo jezičko jedinstvo koje bi umjesto državnoga jezika moglo sjединiti stanovništvo na kojem državnom području. Drugim riječima, crnogorski jezik nacionalni je jezik nacionalnih Crnogoraca, neovisan o njihovoj etničkoj pripadnosti, kojim država omogućava stanovništvu komunikacijske preduslove društvenoga života. Problem nastaje kada su prava dijela stanovništva protivudržavna, kada glasnogovornici tih prava pogrđuju i potcjenjuju govorne navike državljana Crne Gore, kada ih nazivaju arhaičnima i novogovornima, kada svojim nekodifikovanim govornim navikama nastoje diskvalifikovati državni govor i kada svoju djecu pozivaju na nepoštovanje svoje države. Koliko je to evropski i koja bi evropska država (ili Evropska Unija) prihvatila nepoštovanje svojih institucija kao evropsku pravnu vrijednost?

Zašto je onda osnovno političko pitanje u Crnoj Gori zauzimati se za Crnu Goru ili protiv nje? Drugim riječima, ne postavlja se, kao u demokratskim državama, pitanje: prekoračuje li vlast svoje ovlasti nad građanima i krše li pojedini državljani zakone svoje države i tako rade na štetu opšteg dobra, nego se postavlja pitanje: štiti li ustav državu od etnije ili štiti etniju od države, odnosno: smije li država zaštititi prava etnije ako ta prava dokidaju njezinu suverenost i ravnopravnost s drugim državama, odnosno ako ispunjenje etničkih prava ograničuje i dokida preduslove postojanja države? Ustav kao vrhovni državni akt sâm po sebi jest državnotvoran, tako da je suvišno postavljati pitanje treba li država štititi svoj poredak (jer zaštitom svojega poretka država štiti sve svoje državljane, a ne samo dio njih) i kako se treba odnositi prema svim

protivuustavnim odredbama ma u kojem zakonskom (pa i ustavnom) obliku. Ustavodavac nije morao biti jezikoslovac da razlikuje mnoštvo etničkih govora od nacionalnoga jezika svoje države (i u posebnim uslovima kada većina dostupnih jezikoslovaca nije odustala od etničkoga tumačenja nacionalnoga jezika), ali važno je prepoznati da je upotreba drugih službujućih jezika u Crnoj Gori fakultativnost (odabirljivost), a ne obaveza koju bi smio propisivati ustav koje države. Naime ustavodavac je dobro prepoznao crnogorsku društvenu nužnost da crnogorski jezik dobije ravnopravan status s jezicima susjednih država, mada Ustav Crne Gore ne bi smio uspostavljati odnos između crnogorskoga jezika i jezika drugih država, jer crnogorske ustavne odredbe nijesu obavezujuće za te države i njihove jezike, nego samo za crnogorski jezik i crnogorske državljane. Zato držimo da je ustavodavčeva formulacija neopravdano ponudila prizvuk kompromisa s kontradiktornim djelovanjem dijela crnogorskih političara protiv kodifikacije i funkcionalne pragmatizacije jezika svoje države. A koliko su političari (nosioci dijela političkih ovlasti u Crnoj Gori) političari crnogorske države kada zastupaju protivudržavna prava tako što od svoje države u savremenoj Evropi zahtijevaju da dokine ne samo obaveznost nego i prvenstvo državnoga jezika na državnoj teoritoriji?

Ako su Ustavom Crne Gore zagarantovana prava ijednoj skupini građana Crne Gore takva da dokidaju suverenost države, onda su to protivuustavna prava, jer ustav (uopšte) kao najvažniji državnotvorni akt ne smije biti ograničen nijednom odredbom koja umanjuje ili sprečava ovlasti države da štiti (pravima i obavezama) sve svoje državljane, a to znači da štiti njihovu ravnopravnost pred državnim (crnogorskim) institucijama. Ako su ta protivudržavna prava etnička, a ne nacionalna (državljeni Crne Gore nacionalni su Crnogorci), onda su ona i protivuustavna (jer ustav se primjenjuje na sve državljane Crne Gore, a ne samo na dio pripadnika pojedine etnije). Uostalom, u Crnoj Gori mogu živjeti i državljani koji se ne žele etnički izjasniti, koji se izjašnjavaju kao Jugosloveni, Eskimi, Sovjeti... ili državljani koji ne vjeruju u etničko, kao što među državljanima može biti i ateista. Ustavna je sloboda etničkoga (ne)izjašnjavanja prihvatljivija nego, na primjer, sloboda (ne)prihvatanja imena i prezimena. Naime rekli smo da je državljanstvo zasnovano na evidenciji.

Ako je smisao ustava da štiti crnogorsku državu (državu Crnu Goru) da bi ona štitila svoje građane (a ne narode), onda štiti i građanski (nacionalni), a ne narodni (etnički)¹⁸, jezik javne komunikacije u državi ili jezik crnogorske države (jezik Crne Gore), kao što srpski jezik štiti javnu komunikaciju

¹⁸ Područne govore, kojima govore različite etnije, proučava dijalektologija. Njihova je gramatika nepisana, njihov je rječnik neposredan i nekritički (npr. nema svijesti da bi se što moglo reći na bolji način) otvoren uticajima od raznih strana, a pitanje pismenosti uvijek ih vezuje uz svoju državu, tako da nikada nemaju pravopis (nema, na primjer, pravopisa Drobnjaka,

Srbije, hrvatski jezik javnu komunikaciju Hrvatske, makedonski jezik javnu komunikaciju Makedonije itd. U slučaju Bosne i Hercegovine, po kriterijumu građanskih država, tri su etnička imena (BHS) dijalektologijski i sociolingvistički potpuno neopravdano sadržana u jednom državnom (nacionalnom) jeziku (u jeziku javne komunikacije državljana Bosne i Hercegovine) tako što su Bosanci i Hercegovci, bili oni vezani uz državu Srbiju, bili oni vezani uz državu Hrvatsku, bili oni religijski sjedinjeni pod imenom Bošnjak kao kakvi njezini ishodišni stanovnici, zapravo pravima i obavezama korisnici jezika države Bosne i Hercegovine, mada se u ratnome razdoblju nastojalo u Republici Srpskoj provesti standard Republike Srbije i tako govorno izjednačiti javni govor dijela stanovništva Bosne i Hercegovine s javnim govorom Srbije, u Herceg-Bosni forsiralo se hrvatski standard, tako da se dio stanovništva Bosne i Hercegovine govorno približio javnoj komunikaciji u Hrvatskoj, a ostatak je stanovništva Bosne i Hercegovine, osjećajući potrebu da se odijeli od govora Srbije i Hrvatske, održavao prijeratno ishodište bosansko-hercegovačkoga javnoga govora, istina, uz identitetski pretjeranu upotrebu turcizama, želeći i tako ukazati na razlike među državnim govorima tzv. srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga¹⁹ jezika u bivšoj Jugoslaviji. Drugim riječima, Bosna i Hercegovina nije država u državi Hrvatskoj (nije *hrvatska zemlja*), Bosna i Hercegovina nije država u državi Srbiji (nije *srpska zemlja*), nego je Bosna

pravopisa Podgorice, pravopisa Zete, pravopisa Kotorske opštine, pravopisa crnogorskoga sjevera itd.) Pismenost proizlazi iz državnih (a ne područnih) institucija.

- ¹⁹ Kada bi ijedna država bivše Jugoslavije prihvatila srpskohrvatski/hrvatskosrpski... jezik za naziv svojega službenoga i nacionalnoga jezika, ne bi se mogla pozvati na stručne razloge? Naziv *srpskohrvatski* značio bi 'koji je srpski hrvatski', a naziv *hrvatskosrpski* značio bi 'koji je hrvatski srpski'. Taj "jezik" ni dijalektologijski (mikrogenetskolingvistički) ni standardologijski (sociolingvistički) nije nikada postojao, nego je termin služio kao skraćena jugoslovenskim političkim elitama i stranim filolozima koji nijesu željeli dovoditi u pitanje uniformnost jezika u Jugoslaviji (kao saveznoj državi), a tako nijesu omogućili da se ostvari potpuna kulturna (što znači i jezička) pluralnost jugoslovenskih identiteta (tzv. *narodi i narodnosti*) kao sastavnica koje trebaju ostvariti jugoslovensku multinacionalnu ideju *bratstva i jedinstva*. Dakle termini poput srpskohrvatski/hrvatskosrpski obezvređivali su termine poput *bratstvo i jedinstvo*, jer su stvarno potrebni jezički pluralizam redukovali na konfliktni jezički dualizam (Matica hrvatska i Matica Srpska) i stvarno unitaristički izbjegavali obezbijediti ravnopravne etničke (narodne) i nacionalne (republičke) odnose u Jugoslaviji. Nijesu li ustrajni pokušaji ekavizacije, kao krajnje pojednostavljen naziv za državni projekat nametanja srpskoga jezičkog standarda stanovništvu drugih država, zapravo priznanje srpskih filoloških ustanova da te druge države nijesu uvezle jezik iz Srbije (da, konačno, nijesu pokrajine Srbije), a zato, uostalom, toliko komično zvuče statusna poređenja srpskoga jezika s engleskim. Nije li tzv. ekavizacija očit dokaz da se ideja o jezičkome zajedništvu i narodnome bratstvu, i kada je imala naivan i plemenit smisao, nastrano prevodila na unitaristički diskurs jačega, brojnijega i većega. Dakle zagovaranje naziva srpskohrvatski/hrvatskosrpski (zbog kakve naučne uvriježenosti) nije stručno opravdano jer nije riječ o zagrebačkoj i beogradskoj verziji *jednoga jezika*, nego o srpskohrvatskoj i hrvatskosrpskoj perverziji etničkoga tumačenja republičkih jezika kao jednoj od simboličkih motivacija sukobima u Jugoslaviji, koje (ne)svesno podržava dio filologa.

i Hercegovina država državljana Bosne i Hercegovine, neovisno o njihovu rasnom, religijskom ili etničkom statusu. Dakle nije Bosna i Hercegovina država u kojoj državi, nego je Bosna i Hercegovina država svojih državljana, jer ona ima svoje priznate granice u kojima (evidencijski) drži i okuplja svoje državljane. Pa i kada BiH postane član Evropske Unije (kada uđe u evropski savez država, kao što je nekad bila u jugoslovenskome savezu država), ostat će država svojih državljana i vrlo se vjerovatno regionalno prilagođavati njihovim privrednim potrebama.

Na području pak crnogorske države provode se crnogorski zakoni (zakoni države Crne Gore), a ti zakoni napisani su crnogorskim javnokomunikacijskim pravnim uzusom (koji se usklađuje s internacionalnom pravnom terminologijom), a ne s jezikom koje druge države. Institucionalizacija crnogorskoga standardnog jezika osnova je na kojoj se iskazuje suverenost crnogorske države i daje kulturno sredstvo za istinski samostalan i ravnopravan razvoj države, koji omogućava da ona zadovolji potrebe svojega stanovništva. Dakle na području crnogorske države službeni je crnogorski jezik, a država i tržište²⁰ državljanima koji su pripadnici različitih etničkih skupina trebaju omogućiti da uče jezike bilo koje države pod uvjetom da dobro poznaju jezik svoje države, jer samo poznavanjem zakona svoje države mogu kritički i odgovorno iskoristiti svoja prava i ispuniti svoje obaveze. Tako je u svakoj demokratski stabilnoj državi. Niti se mnogoetničko i mnogonacionalno afričko stanovništvo u Francuskoj, niti se tursko stanovništvo u Njemačkoj, niti se albansko stanovništvo u Srbiji nije smjelo sprečavati da po svojoj volji uči jezik bilo koje države (ako im je to potrebno). Tako je i s Crnogorcima ma gdje bili. Problem nastaje kada se pitanje standardnoga jezika iskorištava da se mjerilima

²⁰ Zato postoje i specijalizovane škole za učenje stranih jezika i drugih tržišnih znanja i vještina. Uostalom, zašto pripadnici različitih etnija kojima su područni govori bliski dijalekatsko-sociolekatskom uzusu crnogorskoga jezičkoga standarda ne bi fakultativno učili crnogorski jezik ako od toga ne bi trpjela njihova obaveza da poznaju jezik na kojemu ostvaruju državljanska, poreska, biračka... prava i obaveze? No ovdje treba ponoviti da ne bismo smjeli poistovjećivati područne govore s državnim jezikom. Razlike u državnom jeziku nijesu narodne (etničke), nego društvene (socijalne), a područni govori nijesu etnički razlikovni, jer govori (područni, državni itd.) sociolekatski spajaju, a ne razdvajaju. Područni govori, primjera radi, nemaju u sebi kodifikacijski razrađenu dubletnost, a državni jezici kao (tzv. elastičko-stabilno) stanje u procesu to imaju, jer mogu imati. Dubletnost kao mogućnost da se što kaže na drugi način jedan je od primjera zašto je državni jezik potrebno učiti, zašto se nitko s njime nije rodio i zašto se o njemu pišu gramatike, pravopisi, rječnici, savjetnici... Utjeha, na primjer, Albancima i Romima treba biti da se ni rođeni štokavci ne mogu služiti crnogorskim državnim jezikom ako nijesu spremni neprestano učiti i samoispravljati se. Treba reći da dijalekatski neštoštokavci i govornici slavenskih i neslavenskih jezika, kada dobro nauče pravila kojega štokavski zasnovana državnog jezika, mogu katkad bolje od izvornih štokavaca prepoznati razlike i pravilnosti u primjeni pojedinih izraza, jer nijesu zavičajno rutinizovali i automatizovali izraze, nego ih stalno moraju provjeravati. To je ujedno i prilika crnogorskom jeziku da dobije standardologe. Zašto ne?

zastarjele velikodržavne koncepcije legitimna odluka crnogorskih vlasti da kodifikuju²¹ crnogorsku javnu komunikaciju tumači kao etnička kriza i prenosi na teritoriju druge države tako što se mjerilima javne komunikacije jedne države mjeri (ab)normalno u javnoj komunikaciji druge države (Crna Gora) ili drugih država (Bosna i Hercegovina, Hrvatska). A savremena evropska međudržavna praksa traži od država da razvijaju dobrosusjedske odnose. Zato se crnogorska (i jezička) politika nema za što moralistički kompromiserski nadmudrivati s ratobornim protivnicima crnogorske samostalnosti, odnosno s protivnicima crnogorske državne ravnopravnosti s drugim državama, nego (crnogorska) politika treba biti način omogućavanja višega životnog standarda za sve svoje državljane, za stvaranje boljih i dobitnih životnih prilika koje protjeruju epidemiju neobrazovanosti, nezaposlenosti i siromaštva, a preduslov za to jest poznavanje (crnogorskoga) državnog jezika kao jezika (crnogorskih) državnih i tržišnih institucija ili jezika javne komunikacije (u Crnoj Gori).

Mjesto zaključka i literature

Stavovi koje zastupamo u radu nijesu razrada čije teze, nego tematski slojevito i složeno promišljanje, koje zato treba promatrati samo u cjelini. Metodologijski, nije nam važno tko je što rekao, nego što je rečeno. Naime saznanje ne poznaje autoritarnu taštinu ličnoga konflikta, nego savjest ili (auto) kritičnost kao osnovnu oznaku čovječnosti. Zato se propitivanje relevantnosti pojedinih (kolokvijalnih dnevopolitičkih i naučnih) stavova ne smije tumačiti po kriterijumu kolektivne ili institucjske obilježenosti autora (najmanje autoriteta), nego po njihovoj (in)validnosti. Kada naučnik autokritički pristupa svojem radu (odatle izazov razradama), onda svaku kritiku shvata kao saznavnu pomoć, a kada naučnik dogmatizuje svoje znanje, onda za njega više nema govora o saznanju.

Zato cilj radu nije da komu ograniči bilo koje pravo, nego da se na prostoru država bivše Jugoslavije (i svugdje drugdje) ostvari nužna građanska ravnopravnost.

²¹ Budući da je jugoslovenska filologija poodavno raspravila o ulozi i dometima Vukove koncepcije u oblikovanju štokavskih standarda, nijesu jasni stručni razlozi zašto hrvatski stručnjaci ne bi mogli ili ne bi smjeli sastaviti crnogorsku gramatiku i zašto bi njihova cjeloživotna naučna metodologija bila osnova prigovoru o istovjetnosti hrvatske i crnogorske gramatike. Dakle metodologija je ista, ali realizacije se razlikuju, a metodologija nije što i realizacija, nego je ona kriterijum realizacije, a ako je realizacija utvrđena po naučnom kriterijumu, onda je i ona naučna. Uostalom, hrvatski stručnjaci ni na kojemu mjestu nijesu napisali da sastavljaju gramatiku drugoga hrvatskog jezika, jer hrvatski stručnjaci nemaju (veliko)državnotvorne planove u korist bilo koje države.

Robert Josip DEMIROVIĆ

**UNDERSTANDING THE STANDARD LANGUAGE
NORM**

**Contribution to discussion of the nature of Montenegrin
standard language**

In this article the author discusses objections to codification, acceptance (along with acceptability) and application of Montenegrin standard language in Montenegro, with a view to suggest making a distinction between the national and ethnic approach to a state language (which is, in case of Yugoslav republics both, national and official), by confronting dialectological and sociolinguistic criteria of the so-called Serbo-Croatian/Croato-Serbian language which has been, along with ethno-religious (land)marks, a capital motivator of ethnically based interpretations of territorial state aspirations during the war in Yugoslavia (and remains so). The author's basic argument is that it is the state's obligation to codify, cultivate and pragmatize communication of its citizens and to secure and reinforce their equality and unity, not to deny their ethnicity, but to avoid ethnic intolerance and ethnic partition of citizens (nationals). Therefore, the author advocates standard language as a national (civil) institution that has no ethnic relevance for dissolution of any country, because of the social (not ethnic) sovereignty of all of its citizens.

Key words: *ethnicity, nation, dialectology, sociolinguistics, standard language*